

VÉLEMÉNY

Bagi Dániel: *Divisio regni. Országmegosztás, trónviszály és dinasztikus történetírás az Árpádok, Piastok és Přemyslidák birodalmában a 11. és korai 12. században*

c. akadémiai doktori értekezéséről

Bagi Dániel disszertációjában a 11. századi kelet-közép-európai politikatörténet egyik legfontosabb kérdéskörének a monografikus feldolgozására vállalkozott. A témaválasztást annak ellenére is vitán felül indokoltnak látom, hogy a korai országmegosztásoknak mind a hazai, mind pedig a cseh, a szlovák és a lengyel szakirodalom komoly teret szentelt az elmúlt évtizedekben. A téma hazai vagy akár külhoni feldolgozásai ugyanis részben elavult történelemszemléletük miatt, részben pedig az utóbbi évtizedek új kutatási eredményei nyomán mára aligha használhatók komoly kritika nélkül. Az izgalmas feladatot Bagi Dániel véleményem szerint magas színvonalon oldotta meg: értekezésében nemcsak a téma bemutatásához nélkülözhetetlen komoly tényanyagbéli tudását és a szakirodalom feldolgozásához szükséges széleskörű nyelvi jártasságát bizonyította immár sokadszor, de sikerült részben új (napjaink történetírásában korszerűbbnek tekintett) szempontok mentén láttatnia egy régi problémakört, és összehasonlító módszert alkalmazva érdekes új eredményeket felmutatnia a térség korai történetének egy súlyosan forrásszegény periódusát meghatározó politikai mozgásokról.

Az összehasonlító vizsgálat alapja, hogy „az Árpádok, a Piastok és a Přemyslidák által létrehozott hatalmi szervezetek nyelvileg és politikailag is a Karoling–ottoniánus örökség részét képezik” (16. o.) — és ugyanilyen megfontolásból rekeszti ki a Disszerens vizsgálódásaiból pl. a Kijevi Rusz területét. A kétségtől jogos döntést még egy érveléssel alátámaszthatjuk: a magyar, cseh és lengyel területekkel ellentétben a Kijevi Rusz nem a latin rítusú kereszténységhez csatlakozott, ez pedig talán még a latinnyelvűség helyi hiányánál is fontosabb különbséget jelentett. A nyugati egyházba történő betagozódással ugyanis az Árpádok, a Piastok és a Přemyslidák által uralt területek egyszersmind a nyugati politikai és hatalmi erőter részévé is váltak, míg a görög rítusú kijevi területek értelemszerűen ebből a konstrukcióból kimaradtak, annak a külső határterületén helyezkedtek el. Módszertani szempontból különösképp üdvözlendőnek gondolom, hogy a disszertáció Szerzője többnyire mértéktartóan óvakodott az argumentáció során túlzott terheket helyezni a külhoni (akár a szomszédos országok, népek történetéből vett) analógiákra: szinte minden esetben más és lehetőleg súlyosabb érvek mögött említi ezeket. Hasonlóképpen meggyőző a dolgozat időhatárainak kijelölése. Az összehasonlító vizsgálattal kapcsolatban egyetlen kritikai észrevételem van: a cseh és lengyel területek vizsgálata a dolgozatban helyenként háttérbe szorul a magyar fejlemények mögött, amire a forrásbázis adottságai csak részben szolgáltatnak magyarázatot.

A disszertáció szerves egységben láttatja a dinasztikus konfliktusok eseménytörténetét és az ezekről szóló elbeszélő források geneziséjét: ez már csak azért is jó döntés, mert a vonatkozó kútfők minden jel szerint nem csupán az események rögzítésének szándékával készültek, hanem egyszersmind a mondott konfliktusokban győzedelmeskedő családtagok önigazolását is szolgálták. Értelmezésük eleve nem függetleníthető szerzőik (és megrendelőik) politikai szándékaitól: egyfelől tehát illő forráskritikával kell kezelnünk a mondott forrásokat, másfelől viszont éppen pártosságuk miatt fontos ismeretekhez juthatunk általuk a dinasztikus konfliktusok győztéseinek (vagy inkább a környezetükben munkálkodó egyházi értelmiségiek) politikai argumentációs technikáiról és érvkészletéről. Az előbbi felismerést már régóta nyilvánvalónak tekinti történetírásunk — az utóbbi szempont beépítése a téma kutatásába azonban Bagi Dániel fontos érdeme.

Az értekezés joggal hívja fel a figyelmet arra a tényre, hogy a korai dinasztikus országmegosztásokról és konfliktusokról szinte csakis olyan elbeszélő források állnak rendelkezésünkre, amelyek szerzői tudatosan alkalmazták a politikai propaganda korabeli eszköztárát, és a politikum jelenségeit a teológia világából vett párhuzamokkal és magyarázatokkal igyekeztek alátámasztani (az utóbbi vonatkozásban érdemes lett volna idézni Gerics József hasonló eredményekre jutó tanulmányát, amelyet Bagi Dániel dolgozata más helyein egyébként használt is, bár címe apró pontatlansággal szerepel az irodalomjegyzékben: *Iudicium Dei a magyar állam XI. századi külkapcsolataiban* [A Szent László-kori politikai és jogi ideológia történetéhez]. In: *Athleta Patriae. Tanulmányok Szent László történetéhez*. Szerk. Mezey László. Bp. 1980. 113–134.; megjelent még: *Gerics József: Egyház, állam és gondolkodás Magyarországon a középkorban*. Bp. 1995. [METEM-könyvek 9.] [a továbbiakban: Gerics 1995] 144–164.). Véleményem szerint jogos, sőt igen fontos felismerés a Disszerens részéről, hogy a legitimista, illetve idoneista szemléletmódot a korabeli dinasztikus konfliktusokra vonatkozó források szerzői valószínűleg nem abszolutizálták abban a formában, ahogy azt a hazai kutatás legjelesebb képviselői közül elsősorban megint csak Gerics József feltételezte. Bagi Dániel meggyőző álláspontja szerint a dinasztikus konfliktusok történetírói alapvetően három különböző érvből válogatottak, amikor egyik vagy másik családtag hatalmának (vagy trónigényének) jogosultsága mellett kívántak argumentálni: először is, hogy az illető megfelelő (vagyis uralkodói tulajdonságokkal ékes) ősökkel rendelkezik; másodsor, hogy őt magát vagy őseit

megkoronázták; harmadszor pedig, hogy rendelkezik „a gesta militaria képességével” (12. o.). A korabeli történetírás argumentációs eszközkészletét Bagi Dániel kétségkívül pontosan rögzítette és tipologizálta. A felsorolt érvek kivétel nélkül beilleszthetők a legitimista vagy az idoneista történetírás Bartoniek Emma, Gerics József és Kristó Gyula által is bőséggel tárgyalt érvrendszerébe: a Bagi Dániel által második helyen említett (a megkoronázottság tényére vonatkozó) argumentum a legtipikusabb legitimista érv; az első, ill. harmadik helyen említett uralkodói é katonai alkalmasság pedig *per definitionem* idoneista (a szó szoros értelmében az illető személy *idoneus* voltát igazoló) argumentum. Bagi Dániel fontos és meggyőző megfigyelései ezzel kapcsolatban tehát szervesen kiegészítik a korábbi kutatás eredményeit. Különösképp egyetértek a Disszerens azon megállapításával, amely szerint „a 11. századi trónharcokat kétségkívül különböző legitimációs stratégiák szempontjából magyarázták a későbbiekben, a vitatkozó feleknek a hatalomhoz való jogát alátámasztandó vagy éppen elutasítandó” (12. o.) — vagyis hogy az egyes gestaszerzők nem merev következetességgel alkalmazták a legitimista vagy idoneista érvrendszert, hanem a mindenkor uralkodó pillanatnyi érdekeinek megfelelően válogattak az argumentumok között.

Általános jellegű megjegyzéseim után az alábbiakban elsősorban két szempontból igyekszem értékelni a disszertációt: előbb központi témáját, a 11. századi magyarországi dukátusra vonatkozó történeti okfejtéseit veszem górcső alá; majd egyes filológiai elemzéseire kísérlek meg hozzászólni.

I. A kora középkori magyar dukátus problémája

A szűkebb értelemben vett történeti kérdések közül talán a 11. századi hercegség (vagy inkább hercegségek) históriájáról olvashatjuk a legérdekesebb megállapításokat a disszertációban. Bagi Dániel lényegében Kristó Gyulával ért egyet, amikor a tényleges hatalommal is járó dukátus magyarországi kialakulását 1048 tájára, I. András király és Béla herceg hatalommegosztásának idejére helyezi, tehát nem tekinti *par excellence* hercegségnek sem Koppány somogyi uralmát, sem pedig Imre herceg „oroszk” (*Ruizorum*) feletti hercegi címét — véleményem szerint joggal. Álláspontja szerint lényegi különbség a magyar, ill. a cseh és a lengyel modellek között, hogy „... a Přemyslidák és a Piastok valamennyi férfi családtagot figyelembe vették a hatalommegosztásnál, míg az Árpádoknál ez abban az esetben is csak két szereplőt érintett, ha több élő férfi rokon állt rendelkezésre... Bár a 14. századi Krónikakompozíció néhány helyen kifejezetten hercegekről beszél, valószínű, hogy interpolációról van szó. Salamon, Géza és László esetében bizonyos, hogy csak egy hercegi méltóság létezett a hatalommegosztás szemszögéből.” A disszertáció mindezzel kapcsolatban Rokay Péter eredményeire hivatkozik, ő azonban éppen annak alapján minősített a Krónikakompozíció szövegállományából bizonyos részleteket — filológiai szempontból sem éppen makulátlan érveléssel — interpolációnak, hogy azokban nem egyetlen hercegről, hanem hercegekről (*duces*) esik szó (Krónikatanulmányok. Debrecen 1999. 24–30.). Különösen problematikus véleményem szerint ebben a tekintetben az újvidéki történészprofesszornak a 118–124. krónikafejezet tanúbizonyságát elutasító sommás véleménye (uo. 29–30.). Amennyiben tehát Rokay tételével kívánjuk igazolni, hogy Salamon idejében is egyetlen herceg rendelkezett Magyarországon tényleges hatalommal, úgy argumentációnk tautológiába fut. Mivel az előttünk fekvő disszertáció egyik súlyponti kérdéséről van szó, mindenképpen indokolt lenne Rokay véleményét tüzetesebb elemzésnek is alávetni, és vagy további érvekkel megerősíteni, vagy tételesen cáfolni.

A korszak cseh és lengyel országmegosztásait is áttekintve a Szerző meggyőzően korrigálja Kristó Gyula azon nézetét, amely szerint a térség 11. századi dukátusai elsődlegesen a nemrég megszületett királyságok peremterületein alakultak ki: Bagi Dániel bőségesen indokolt véleménye szerint ez valójában csak lengyel területen igazolható (89–94. o.). A disszertáció ezek után rámutat, hogy a magyar forrásanyagból teljesen hiányzik a 11. századi hercegség területi kereteinek egyértelműen pontos meghatározása. Erre a megfigyelésre épül a disszertáció azon fontos megállapítása, amely szerint „a mindenkor herceg hatalma [az] egész országra kiterjedt, s egyharmad részben aránylott a királyéhoz” (135. o.), illetve hogy „a magyar modell [ti. az országmegosztás magyar modellje – KT] nélkülözte a tényleges országmegosztást, s inkább csak a hatalmi jogosítványok megosztására épült” (328. o.). Mivel a disszertáció másutt nemcsak hogy konkrétan utal a hercegi hatalom földrajzi vetületeire, de argumentációjába is beépíti ezeket (pl. 89. o., 125–127. o.), a fentebb idézett megjegyzéseket nyilván úgy kell értenünk, hogy a király és a herceg közötti hatalommegosztásnak a Disszerens szerint nem volt szükségszerű (csak alkalomszerű) velejárója az ország területének tényleges megosztása. Magam ezt egy kissé merész állításnak gondolom, hiszen — és ezt a korábbi szakirodalom mellett éppen Bagi Dániel disszertációja mutatja be imponáló alaposággal — az országmegosztásokról beszámoló elsődleges tudósítások, a Krónikakompozíciónak a Salamon és a hercegek viszályára vonatkozó részei vélhetően eleve tendenciózus beállítással, ráadásul bizonyíthatóan többször interpolált szövegek. Az 1070-es évek belviszályából győztesen kikerülő Géza és Lászlónak, majd Géza ivadékaival nyilvánvaló módon nem szolgált volna az érdekét, ha részletesen bemutatják, hogy milyen földrajzi korlátok közé szorult eredetileg a koronás király ellen mégiscsak fellázadó Géza hercegi hatalma. Éppen ellenkezőleg: az állt az érdekükben, hogy lehetőleg minden eszközzel a legitim uralkodóval egy szintre helyezték Gézát, és megpróbálják bebizonyítani, hogy a hercegi hatalom csaknem egyenrangú volt a királyival. Erre pedig kétségkívül az a legegyszerűbb megoldás, ha egyfelől

elhallgatják Géza esetleges területi különhatalmát (amelynek mégiscsak feltétele a király egyértelmű főségének elismerése), másfelől folyamatosan Salamon király oldalán szerepeltetik a herceget, az országos politikai aktív résztvevőjeként, sőt alakítójaként. Elgondolkodtató lehet ezzel kapcsolatban, hogy Géza (és László) hercegi hatalmának földrajzi kiterjedésére csak közvetett adatokkal rendelkezünk: a 114. krónikafejezet Géza igfan-i vadászatát említő megjegyzésével; a 121. caputnak a nyitrai és bihari hercegi *agmenekre* vonatkozó utalásával; a 127. fejezet azon közlésével, amely szerint Salamon be akarta venni a nyitrai várat; ill. — és erre megint csak Bagi Dániel hívja fel a figyelmet — a 111. caput rövid részletével, amely szerint a Nis elleni hadjárat idején László a hercegi csapatok egyik felével *in partibus Nyr remansit*. Vagyis nem mondhatjuk, hogy semmilyen forrásos nyoma nincs a király és a herceg közötti tényleges területmegosztásnak: az ilyen utalásokból kiindulva egyébként természetesen Bagi Dániel is elismeri, hogy „a hercegi hatalom legalább három fontosabb várat, illetve várispánságot magában foglalt, illetve nem zárható ki végérvényesen, hogy valamilyen módon további területek is a hercegek uralma alá tartoztak” (89. o.). Sokkal helyesebb úgy fogalmaznunk, hogy feltűnő módon csupán az országmegosztásra utaló *direkt* nyomok hiányoznak valamiért a Krónikakompozíció anyagából, *indirekt* utalásokkal viszont igenis rendelkezünk. Erre a furcsaságra pedig éppenséggel megint csak hihető magyarázatot nyújthat azon történetírók tudatosan és rafináltan pártos hozzáállása, akik a hercegség egyértelmű alávetett pozíciójának hangsúlyozását veszedelmesnek érezték volna Géza emlékezete szempontjából, a közvetett adatok fölött azonban vagy elsiklott a tekintetük, vagy veszélytelennek gondolták ezek megőrzését. Mindezzel persze nem kategorikusan cáfolni kívánom Bagi Dániel fontos forrásszerű észrevételét: pusztán jelezni szeretném, hogy van más értelmezési lehetőség is. Az azonban, hogy a kérdésről egyáltalán érdemes lehet új vitát nyitni, megint csak a Disszerens érdeme.

A legteljesebb mértékben meggyőző a Szerző azon megállapítása, amely szerint a 11. századi hercegség jogositványait vizsgálva hiba lenne holmi egységes és állandó jegyeket mutató „közjogias karakterrel” számolni. A dukátushoz fűződő jogokról még a kevésnél is kevesebb információval rendelkezünk, és ekképp még abban sem lehetünk biztosak, hogy a hercegi hatalmat nem definiálták újra az érintettek minden egyes országmegosztás alkalmával. Azt sem tudhatjuk tehát, hogy lehet-e egyáltalán a korabeli hercegségről mint jogi és intézménytörténeti szempontból koherens jelenségről beszélnünk. Mindezzel együtt persze megkerülhetetlen annak vizsgálata, hogy pontosan milyen jogokat engedtek át az uralkodók a dinasztikus országmegosztások alkalmával. Bagi Dániel kutatásai szerint ezek a jogok vagy jogositványok a korabeli Magyarországon három fontosabb feladatkört érintettek: egyrészt a katonai hatalomból való részesedést (113–114. o.); másrészt a pénzverés jogát (amely azonban csak Béla és Géza hercegek esetében igazolható — 119–120. o.); harmadrészt a király közreműködésével vagy éppen anélkül végrehajtott birtokadományozásokat (121–125. o.). A három közül magam az utóbbit érzem némiképp problémásnak. A herceg tulajdonában lévő földek vagy jogok átengedése ugyanis egyszerű magánjogi aktus: nem a királyi hatalomból részesedő hercegi méltóság teszi lehetővé, hanem az adott birtok vagy haszonvételek fölötti tulajdonosi hatalomból fakad. Dávid herceg 1090 táján ugyan valóban hivatkozik László király engedélyére a tihanyi monostor javára tett adományával kapcsolatban (DHA I. 265.), ám ugyanígy kiemeli az uralkodó hozzájárulását a hazai magánjogi írásbeliség első fennmaradt darabjaként ismert Guden-oklevél is (uo. 226.) — márpedig Guden vitte kétséget kizáróan nem uralkodói jogon végrendelkezett paloznaki javairól. A királyi engedély megszerzése diplomatikai irodalmunk szerint ilyenkor nem királyi adományozási jogának esetleges érintettsége miatt volt fontos, hanem azért, mert erősebb biztosítéknak tekintették az oklevélben foglalt rendelkezés teljesülésére (ld. *Kumorovitz Lajos Bernát: A középkori magyar „magánjogi” írásbeliség első korszaka [XI–XII. század]. Századok 97. [1963] 1–31.*)

A disszertációnak ugyanakkor igen értékes része a hercegi területekhez köthető helyi szentkultuszok és ezek vélelmezhető programjának vizsgálata (125–127. o.): az effajta kutatások eddig többnyire hiányoztak a dukátus történetének feldolgozásaiból.

Ugyancsak érdekes új motívum a disszertációban „centrális helynek” is nevezett uralmi központok esetleges megosztására utaló nyomok vizsgálata (83–108.). Ez már csak azért is lényegi kérdés a disszertáció szempontjából, mert Bagi Dániel a hercegi hatalom földrajzi vetületének vizsgálatában is fontos érvnek tekinti, hogy „a hatalommegosztásnak — ha tényleg az egyharmad–kétharmad arányban történt [területi] megosztásból indulunk ki — logikusan magában kellett volna foglalnia a főbb helyek ilyen módon történő megosztását is” (97. o.). A korabeli uralmi központok közül a Medium Regni országos központokként is értelmezhető centrumai esetében nyoma sincsen a hercegi hatalom jelenlétének, és nagyjából ugyanez mondható el a püspöki székhelyekről is. Magam azonban nem tulajdonítanék túlzott jelentőséget annak, hogy a főpapi központokkal kapcsolatban nem említik forrásaink a herceg szerepét: a pregregoriánus (birodalmi) politikai filozófiában ugyanis a püspökségek feletti rendelkezés joga kimondottan *királyi* (és nem egyszerűen uralkodói) jog — a herceg tehát akkor sem gyakorolhatna ilyeneket, ha a püspök székvárosa fölött történetesen az ő területi fennhatósága érvényesülne is.

A kora Árpád-kori magyarországi hercegségről írni egyébként véleményem szerint már csak azért sem egyszerű feladat, mert okunk van azt hinni, hogy éppen a legproblémásabb esetről maradt fenn szinte az összes adatunk. A dukátus történetének jószerivel egyetlen epizódját ismerjük valamivel részletesebben: Salamon király és Géza (meg László) konfliktusát. Ez azonban minden jel szerint rendhagyó eset volt: egyfelől két különösen

agresszív rokon akart részt kapni az uralkodói hatalomból, akik vélhetően folyamatosan igyekeztek tágítani a dukátus hatalmi kereteit, próbálgatni az uralkodó erejét és türelmének határait; másfelől a trónviszályról csak erősen pártosnak tűnő beszámoló maradt fenn (hiszen a krónikakompozíció vonatkozó részletét a hercegek vagy leszármazottaik idején készítették). Az előttünk fekvő disszertáció azonban mind az események körületekintő elemzésével, mind a kulcsforrásként használt Krónikakompozíció adatainak gondos mérlegelésével sokat tesz azért, hogy pontosabban lássunk a 11. századi hercegséggel kapcsolatban — és ha ez egyes részletkérdésekben nem is lehetséges, hát legalább a megismerhető valóság határait megmutatja nekünk. Noha a 11. századi magyarországi dukátus történetének pontos megrajzolásához nyilván nem rendelkezünk elegendő forrásadattal, mindent egybevetve hihetőnek tűnik Bagi Dániel végkövetkeztetése: „... a területi különállás és a tényleges hatalmi funkciók meglétének súlya nem esett szükségszerűen egybe, hanem mindig a hatalmi kompetenciákat megosztó rokonok közötti megegyezés alakította” (134. o.).

II. Filológiai megjegyzések

A dolgozat nemcsak történeti szempontból alapos munka, de filológiai pontossága is elismerésre méltó. Alábbi kritikai megjegyzéseim a Disszerens érdemeiből mit sem vonnak le. Érdekes észrevétel, hogy a 88. krónikafejezetben szereplő *bona regni* kifejezés esetleg „római jogi gondolkodásra vall” (80. o.) — azt azonban már kérdésesnek érzem, hogy pusztán ennek alapján a 12. század második felére (vagy későbbre) keltezhetjük-e a vonatkozó krónikarész megszületését. A *bona regni* összetételben ugyanis a egyfelől a politikai gondolkodás két meglehetősen elterjedt kulcsfogalma találkozik (a bármiféle földi vagy spirituális javakat, jólétet, értéket kifejező *bonum* és a korabeli nyugati típusú monarchia rendszerének és hatalomgyakorlási eszközeinek teljességét jelölő *regnum* kifejezés). Nem lehetetlen tehát, hogy a krónikaszerző spontán módon használta ezek összetételét: nem valamely konkrét mintaszövegből merítette, hanem maga róta össze, hiszen mind a *bonum*, mind a *regnum* fogalmát jól ismerhette maga is, genitívusos összekapcsolásuk pedig meglehetősen banális nyelvtani megoldás. Másfelől egyértelműen bizonyítható, hogy magyar udvari történetírásra már a 11. században is hatottak a római jogban gyökerező birodalmi politikai filozófiai konstrukciók is. Szent István király általánosan 1077–1083 közé keltezett Nagyobb legendájában ugyanis már szerepel a korabeli német oklevelekben is többször előforduló, az uralkodói hitvesnek a *de gratia* típusú uralkodói aktusokban való konkrét részvételét elvi oldalról megalapozó *consortium regni* fogalma (SRH II. 384.) — még ha a magyar forrás ezt a kifejezést a német területeken feltételezhetően gyaníthatólag gyökeresen eltérő tartalommal használja is. Magam egyébként abban is erősen kételkedem, hogy akár csak elvileg is megállapítható lenne a *regnum* fogalmának olyan generális jelentése, amely minden szerzőre és minden szöveghelyre egyaránt jellemző volna (vö. 81–82. o.).

A disszertáció viszonylag terjedelmesen elemzi a 108. krónikafejezetnek a király és a hercegek osztozkodására vonatkozó passzusát. Ez a szövegrészlet arról számol be, hogy Nándorfehérvár 1071-i elfoglalása után Salamon király a megszokott harmad helyett csupán negyedrészt juttatott a zsákmányból Géza hercegnek, ráadásul a sértést azzal is tetézte, hogy Vid, illetve Ilia ispánoknak is ugyanilyen részesedést biztosított. Amint arra Domanovszky Sándor és Mályusz Elemér eredményeit is hasznosítva a disszertáció joggal mutat rá, a krónikabéli tudósítás bizonyosan romlott szövegű, hiszen mondattani szempontból mindenképp emendációra szorul: „*theaurum... rex... in quatuor partes divisit, et quartam partem duci de tribus partibus unam haberet ut omnibus militibus, secundam autem Vyd, tertiam autem Ilia*” (SRH I. 375.). A menthetetlenül hibás szerkezet javítására Bagi Dániel a Thuróczy-krónika brünni kiadásának szövegváltozatát használja, amelyre Mályusz hívta fel a figyelmet egy 1969-ben közzé tett tanulmányában (apróbb megjegyzésem ezzel kapcsolatban: Mályusz vonatkozó írásának [A Thuróczy-krónika XV. századi kiadásai. *Magyar Könyvszemle* 83. (1967) 1–11.] a disszertációban használt rövidítése kissé félrevezető: talán nem én vagyok az egyetlen, akinek a „Mályusz: Thuróczy-krónika” abbreviációról a jeles középkorkutató tucatnyi hasonló dolgozata közül inkább kismonográfiája [A Thuróczy-krónika és forrásai. Bp. 1967.] jut elsőként az eszébe). Mályusz feltételezése szerint Thuróczy előtt még egy kevésbé romlott krónikaszöveg feküdt, és ez maradt ránk a brünni nyomtatványban: „*theaurum... rex... in quatuor partes divisit, et quartam partem duci, de tribus partibus ut unam haberet cum omnibus militibus, secundam autem Vyd, tertiam autem Ilia*” (i. m. 9.).

A király és a herceg osztozkodásáról szóló részlet értelmezése azonban még ezen szövegjavítás után is kérdéses. Bagi Dániel álláspontja szerint kútfont itt arról tudósít, hogy az említett osztozkodás alkalmával „a király egyet [ti. egy negyedrészt – KT] birtokolna, de meg kellene osztania összes katonájával” (187–188. o.). Magam sokkal valószínűbbnek látom, hogy a fent idézett szövegben a „*de tribus partibus ut unam haberet*” tagmondat alanya az előző szintaktikai egység utolsó helyén (ott még részeshatározóként) említett *dux* — vagyis a Géza herceg. Amennyiben pedig ebben esetleg igazam van, úgy nem csupán az a látszólagos rejtély oldódik meg, hogy miért éppen a király kerül a legkedvezőtlenebb helyzetbe, miért neki kellene osztotni a vitézekkel (mert nem neki kellett). Egyszersmind azonban Géza herceg haragja is még indokoltabbnak tűnik: nem elég, hogy a harmad helyett negyedrészt kap; nem elég, hogy egy sorba helyezik Vid és Ilia ispánokkal; de ráadásul még a vitézekkel is osztozkodnia kell a neki jutó negyedből, hiszen a „király... negyedrészt [osztott] a hercegnek, hogy ... egyet [egy részt] bírjon minden vitézzel.”

A vonatkozó krónikarészlet fordítása és értelmezése egyébként még egy ponton javítható. Mint az közsímert, a klasszikus latin általában a számlálóban szereplő számnévből és a *pars* főnév megfelelő alakjából képzett összetétellel jelöli azon törtéket, amelyeknek a számlálója éppen eggyel kisebb a nevezőnél (pl. kétharmad: *duae partes*, háromnegyed: *tres partes* stb.). Amennyiben ebből kiindulva teszünk kísérletet a szóban forgó mondatrészlet értelmezésére, akkor — a Thuróczy-krónika brünni kiadásának Mályusz által idézett szövegvariánsát alapul véve — szinte hibátlanul gördülő szöveget kapunk, amelynek magyar fordítása: „a kincset a király négy részre osztotta, mégpedig negyedrészt a hercegnek, hogy a háromnegyed részből [ti. a király negyedrészenek elkülönítése utáni háromnegyedből – KT] egyet bírjon minden vitézzel, egy másikat pedig Vid, egy harmadikat pedig Ilia.” Amennyiben ez az emendatio megállja a helyét, úgy rögtön okafogyottá válik az a kérdés is, hogy vajon miért nem a *prima pars* kifejezéssel utal a szöveg a zsákmányból királyt illető részesedésre (187. o.): azért, mert forrásunk ezen a helyen nem is említi kimondottan a király részét.

A 109. krónikafejezet kapcsán végzett hosszadalmas fejtegetéssel azonban semmiképpen sem az volt a célom, hogy a vonatkozó forrásrészlet hibás értelmezését a Disszerens fejére olvassam: ezt a passzust ugyanis — hogy mást ne mondjunk — mind Bollók János, mind Bellus Ibolya közlésen forgó krónikafordításai is hibásan magyartíják. Abban is egyetértek Bagi Dániellel, hogy a 109. krónikafejezet értelmezése mindezek után sem megoldott, már csak két okból kifolyólag sem. Egyfelől nem árt felhívunk a figyelmet a filológusként is meghatározó életművet hátrahagyó Gerics József fontos megállapítására: Thuróczy János esetenként nemcsak megváltoztatta, de tudatosan manipulálta is a Krónikakompozícióból átvett szövegeket (Szent László uralmának vitás kérdései a legendában és a krónikában. *Aetas* [1994: 1.] 28–30.; kötetben: Gerics 1995. 137–139.); ezt a megállapítást egyébként teljes joggal idézi a Disszerens is. Másfelől a konkrét emendatióval kapcsolatban is elgondolkodtató lehet, hogy hevenyészett vizsgálódásaim során a Salamon hazatértét elbeszélő 97. és az elmeneküléséről szóló 129. krónikafejezet közötti szöveganyagban nem nagyon találtam olyan célhatározói mellékmondatot, amelynek a kötőszava a tagmondat belsejébe került volna: az efféle hyperbaton grammatikai szempontból szabályos ugyan, a király és a hercegek viszályának krónikása viszont a jelek szerint nem élt ezzel a szónoki eszközzel. Mindez pedig igencsak elgondolkodtató, ha Thuróczy munkájából éppen egy hyperbatonos kötőszót tartalmazó mellékmondat alapján kívánnánk emendálni a 14. századi Krónikakompozíció szövegét. Száz szónak is egy a vége: magam egyfelől úgy gondolom, hogy Thuróczy tudósítását lehetséges zökkenőmentesen interpretálni magyarul; másfelől azonban óvakodnék az egyéb helyeken a krónikasöveget bizonyosan megváltoztató 15. századi történetíró tanúbizonyosságának túlságosan nagy jelentőséget tulajdonítani.

Inkább csak a doktori mű várható publikálására tekintettel, lektori jellegű terminológiai megjegyzésként teszem szóvá, hogy nem ártana a disszertáció szövegében nagyobb következetességgel megkülönböztetni a „birtok” és a „fennhatóság” fogalmát: így elkerülhetők lettek volna az olyan félreérthető megjegyzések, mint pl. hogy a valójában nagyrészt az érsek földesúri hatalma alatt álló „Esztergom (...) végig királyi birtok maradt” volna (102. o.). Helyenként problematikus ezenfelül az „uralkodói székhely” fogalmának pontatlan használata. Kumorovitz Lajos Bernát és Györffy György kutatásai meggyőzően igazolták, hogy a kora Árpád-kori Magyarországon a szó szoros értelmében vett uralkodói székhelyekkel — vagyis olyan kiépített centrumokkal, ahol a király (vagy akár a herceg), annak udvara és adott esetben az udvari szervek (pl. bíróságok) rendszerszerűen és tartósan rezideáltak, illetve működtek volna — ismereteink szerint nem számolhatunk: helyesebb volna tehát a disszertációban is következetesen „uralkodói központokról” beszélni, ez utóbbi fogalom ugyanis nem feltételezi a király (vagy a herceg) többé-kevésbé folyamatos jelenlétét. Magam egyébként a terminológiai szószálhasogatástól függetlenül is minimum erősen kérdésesnek tartom azt a megállapítást, amely szerint pl. Dömös a 11. század derekán központi hely lett volna (102. o.). A régészeti kutatások tanúbizonyossága szerint meglehetősen szerény kiépítettségű, ekkoriban mindössze egy viszonylag kis alapterületű királyi udvarháznak otthont adó helység központi jellegére a disszertáció pusztán abból kiindulva következtet, hogy a 14. századi krónikakompozíció ismert részlete szerint itt érte a halál I. Béla királyt. Ilyen megfontolásból azonban szinte bármelyik korabeli megyében könnyedén azonosíthatnánk uralkodói (vagy hercegi) központokat, némelyikben akár többet is — hiszen a korabeli királyi vármegye intézménye jelenlegi ismereteink szerint aligha képzelhető el az ispáni hatalom gazdasági alapját is megeremtő, birtokcentrumként is működő királyi udvarházak nélkül.

III. Összegzés

Bagi Dániel akadémiai doktori értekezése fontos és értékes munka. Tudományos jelentősége megítélésem szerint elsősorban abban áll, hogy a 11. századi kelet-közép-európai dukátusok vizsgálatában szemléletváltó módon alkalmazza a komparatív vizsgálat eszközeit, a téma kutatásába új aspektusokat vezet be, és ezek alapján új eredményekre jut. A legkevésbé sem a Disszerens hibája, ha a felvetett kérdések mindegyikére nem sikerült végleges választ adnia: ez a korszak sanyarú forrásadottságainak egyenes következménye.

Az értekezés talán legfontosabb megállapítása, hogy a magyar (illetve cseh és lengyel) területen létrejött 11. századi dinasztikus hatalommegosztásoknak nem feltétlenül volt egységes forgatókönyve, sőt éppen ellenkezőleg: a király és a herceg (vagy hercegek) hatalommegosztását sokkal inkább a pillanatnyi politikai

érdekek határozták meg, majd definiálták újra abban a pillanatban, ahogy az erőviszonyokban lényeges eltolódás következett be akár az egyik, akár a másik fél javára. Bagi Dániel eredményei áttételesen ahhoz is hozzásegíthetik a kutatást, hogy tisztábban lássunk egy eredetileg Szűcs Jenő által felvetett, régóta vitatott politikatörténeti kérdésben: hogy ti. mennyiben támaszkodhatott a Szent István idejében kiépülő, majd a 11. században (éppen a trónharcokkal és a hercegség megjelenésével egyidőben) megszilárduló magyar államberendezkedés az ottoniánus német államot megelőző keleti frank minták átvételére. A hercegség történetének vizsgálata azt mutatja, hogy tudatosan semmiképp: a korai Árpád-korban sokkal inkább a kortárs birodalmi minták alkalomszerűen egyszerűsített megjelenésével kell számolnunk, mintsem a korábbi keleti frank politikai konstrukciók szándékolt újjáélesztésével — ahogy a hercegi hatalom hazai kereteinek kialakítása is inkább pillanatnyi igényeket tükrözhetett, mintsem állandó intézményes jegyeket mutatott volna.

A fentiek figyelembevételével a doktori munka tudományos eredményeit elegendőnek tartom az MTA doktora cím megszerzéséhez, és fenntartások nélkül javaslom az értekezés nyilvános vitára bocsátását.

Dr. Körmendi Tamás
habilitált egyetemi docens
ELTE BTK Történelem Segédtudományai Tanszék

Budapest, 2015. szeptember 12.